

“Η έννοια του “πολίτη” – “πολιτειότητα” στο Πρόγραμμα Σπουδών του μαθήματος της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής Ε΄ δημοτικού και στο εκπαιδευτικό υλικό της Κοινωνικής Πολιτικής Αγωγής της Ε΄ δημοτικού”

"The concept of" citizen "- citizenship "in the Curriculum of the course of Social and Political Education of the primary school and in the educational material of the Social Political Education of the primary school"

Μαρία Γ. Καράμπελα *PhD, MEdu, MSc, Δασκάλα & Φιλολόγος, Καθηγήτρια -ΣΕΠ- Ε.Α.Π., Μ.Π.Σ.: Ε.Τ.Α. Συνεργάτης ΓΓΑΒΕΕΑ-ΥΠΙΑΙΘ, mariakarampela@gmail.com*

Maria G. Karambela *PhD, MEdu, MSc, Teacher & Philologist, Professor -SEP- H.O.U., Scientific collaborator of the General Secretariat of Primary Secondary Education and Special Education of the Ministry of Education, mariakarampela@gmail.com*

Abstract: This article presents research on a conceptual approach to the concept of citizenship-citizenship, which exists in the textbook of the course of Social and Political Education of the Elementary School and in the Curriculum of the respective S.P.E. (Government Gazette 303, 304 / 13-3-2003, vol. BD). General objective of the course of S.P.E. Compulsory Education is social literacy, so that today's students can develop as tomorrow's responsible and active citizens, equipped with both the necessary knowledge and social, communication and critical skills, to be able to meet the demands of modern and the globalized labor market, with respect for humanistic principles, democracy and diversity, with a view to sustainable development. Our research was carried out with the methodological tool the development of textbook content. However, in parallel with the depth focus group method, we recorded the views of the Primary education teachers who teach the S.P.E. course in the Primary School.

Keywords: citizenship, role of citizen, obligations, rights, textbook content analysis, social research with in-depth focus group, textbooks, Social and Political Education course, Primary Education, social literacy

Περίληψη: Το παρόν άρθρο παρουσιάζει έρευνα σχετικά με εννοιολογική προσέγγιση της έννοιας ιδιότητας του πολίτη- πολιτειότητα, που υπάρχει στο σχολικό εγχειρίδιο του μαθήματος της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής της Ε΄ Δημοτικού και στο Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών του αντίστοιχου μαθήματος Κ.Π.Α. (ΦΕΚ 303, 304/13-3-2003, τ. Β΄). Γενικός στόχος του μαθήματος της Κ.Π.Α. της Υποχρεωτικής Εκπαίδευσης είναι ο κοινωνικός εγγραμματισμός, ώστε οι σημερινοί μαθητές και μαθήτριες να αναπτυχθούν ως αυριανοί πολίτες υπεύθυνοι και ενεργοί, εφοδιασμένοι τόσο με τις απαραίτητες γνώσεις, όσο και με κοινωνικές, επικοινωνιακές και κριτικές δεξιότητες, ώστε να είναι ικανοί να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις της σύγχρονης ζωής και της παγκοσμιοποιημένης αγοράς εργασίας, με σεβασμό στις ουμανιστικές αρχές, στην δημοκρατία και στην διαφορετικότητα, με γνώμονα την αειφόρο ανάπτυξη. Η έρευνά μας πραγματοποιήθηκε με το μεθοδολογικό εργαλείο την

ανάπτυξη λόγου περιεχομένου σχολικού βιβλίου. Παράλληλα όμως με την μέθοδο ομάδας εστίασης βάθους καταγράψαμε τις απόψεις των εκπαιδευτικών Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης που διδάσκουν το μάθημα ΚΠΑ στην Ε΄ δημοτικού.

Λέξεις κλειδιά: ιδιότητα του πολίτη, ρόλος του πολίτη, υποχρεώσεις, δικαιώματα, ανάλυση περιεχομένου λόγου σχολικών βιβλίων, κοινωνική έρευνα με ομάδα εστίασης βάθους, σχολικά εγχειρίδια, μάθημα Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή, Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση, κοινωνικός εγγραμματισμός

Το μάθημα της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής συνδέεται άμεσα με την *ιδιότητα του πολίτη*, η οποία έννοια λειτουργεί ως κεντρικός άξονας του μαθήματος αυτού στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Η διαπαιδαγώγηση και η εκπαίδευση σε έννοιες της Κ.Π.Α συναντώνται συχνά στα μαθήματα της υποχρεωτικής εκπαίδευσης, όπως η Μελέτη του Περιβάλλοντος, η Γεωγραφία, η Ιστορία και η Γλώσσα. Οι μαθητές οδηγούνται στο να αντιληφθούν την έννοια της εθνικότητας, υπηκοότητας και να τη συνδέσουν με την έννοια, το ρόλο του πολίτη, τις δεσμεύσεις- υποχρεώσεις και τα δικαιώματά τους. Κατανοούν τη σημασία της ταυτότητας για τον άνθρωπο και τον πολίτη. Οι μαθητές διεισδύουν στις διαδικασίες απόκτησης της ταυτότητας. Κατανοούν τον τρόπο απόκτησης της ελληνικής ταυτότητας και μελετούν τα προβλήματα.

Σκοπός της έρευνάς μου ήταν: Ο σκοπός της έρευνάς μου είναι η διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευτικών της Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης σχετικά με τη «έννοια της ιδιότητας του πολίτη» βάσει της παρουσίας και της εκπαιδευτικής της αξιοποίησής στο σχολικό εγχειρίδιο του μαθήματος της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής της Ε΄ τάξης του Δημοτικού σύμφωνα και με ΑΠΣ (2003 και 2011). Επίσης η εννοιολογική προσέγγιση και η παιδαγωγική αξιοποίηση της έννοιας πολίτη και πολιτειότητα μέσα στο σχολικό εγχειρίδιο Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή Ε΄ Δημοτικού του ΟΕΔΒ 2006 και έκτοτε.

Σκοπεύουμε να προσδιορίσουμε τον τρόπο και το βαθμό επίτευξης στους μαθητές τους της εννοιολογικής προσέγγισης και εκπαιδευτικής αξιοποίησης της θεμελιώδους έννοιας της “πολίτης και «πολιτειότητα” στα σχολικά εγχειρίδια της ΚΠΑ της Ε΄ τάξης του Δημοτικού (ΟΕΔΒ 2006) που συγγράφηκαν βάσει των νέων Αναλυτικών Προγραμμάτων Σπουδών ΔΕΠΠΣ και ΑΠΣ (ΦΕΚ 303, 304/13-3-2003, τ. Β΄) και του ΠΣ (2001).

Στόχοι της έρευνάς μας είναι:

1. Ο εντοπισμός της παρουσίασης της έννοιας του «πολίτη» μέσα από τη γλωσσική έκφραση των σχολικών εγχειριδίων της ΚΠΑ στην Ε΄ Δημοτικού.
2. Η καταγραφή των απόψεων των εκπαιδευτικών σχετικά με την παρουσίαση και παιδαγωγική διάσταση της έννοιας του «πολίτη»- «πολιτειότητα».
3. Ο τρόπος που οι εκπαιδευτικοί χειρίζονται και αξιοποιούν παιδαγωγικά το εκπαιδευτικό υλικό της ΚΠΑ της Ε΄ τάξης του δημοτικού σχετικά με τον σχηματισμό και την παιδαγωγική διάσταση της έννοιας «πολίτης» στην εκπαιδευτική διαδικασία στους μαθητές και μαθήτριές τους.

Τα ερευνητικά ερωτήματα:

Για την υλοποίηση της έρευνάς μας με βάση το θεωρητικό πλαίσιο, τις αρχές, τις διαστάσεις, τις προσεγγίσεις της εκπαίδευσης για την πολιτειότητα, τον ενεργό πολίτη και την εκπαίδευση για την κοινωνικοποίηση των παιδιών προκύπτουν τα παρακάτω τέσσερα ερευνητικά ερωτήματα:

1. Εντοπίζεται η έννοια «πολίτης» και η εννοιολογική προσέγγιση συνώνυμων ή και υποκείμενων εννοιών της και πώς είναι μέσα από τη γλωσσική έκφραση των σχολικών εγχειριδίων της ΚΠΑ στην Ε΄ Δημοτικού.
2. Καταγράφονται αναφορές στα σχολικά εγχειρίδια της ΚΠΑ της Ε΄ τάξης του Δημοτικού (ΟΕΔΒ 2006) στις έννοιες «πολίτης», «πόλης» και Ενεργός (δράση), υπεύθυνος (στάσεις, αξίες) και ενημερωμένος πολίτης της Ελλάδας, της Ευρώπης, του Κόσμου. Πολίτης με εθνική και ευρωπαϊκή ταυτότητα. Πολιτειότητα με σεβασμό στη διαφορετικότητα και στην πολυπολιτισμικότητα;
3. Παρουσιάζεται και με ποιο τρόπο στους μαθητές και μαθήτριες η δυνατότητα να αποκτήσουν συμπεριφορές, στάσεις και αξίες εναρμονισμένες με μια υπεύθυνη και ενημερωμένη ιδιότητα του πολίτη, ώστε να οδηγηθούν στην κατανόηση του ρόλου, των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων τους μέσα από τα σχολικά εγχειρίδια της ΚΠΑ της Ε΄ τάξης του Δημοτικού (ΟΕΔΒ 2006);
4. Πώς αξιοποιούν οι εκπαιδευτικοί το σχολικό εγχειρίδιο της ΚΠΑ της Ε΄ δημοτικού, ώστε να δημιουργήσουν ενεργούς πολίτες με βάση την ενημέρωση, την πληροφόρηση, την κριτική σκέψη, την ευαισθητοποίηση, τη συμμετοχή και τη δράση.

Παρουσίαση μεθοδολογικού εργαλείου:

Η μέθοδος που θα ακολουθηθεί στην έρευνα της διπλωματικής εργασίας μας θα είναι α) για το μεν σχολικό εγχειρίδιο της Κοινωνικής και πολιτικής αγωγής Ε΄ δημοτικού: η κοινωνική έρευνα με την **ανάλυση περιεχομένου λόγου** τόσο του βιβλίου της ΚΠΑ της Ε΄ Δημοτικού (σε κείμενα) σε συνάρτηση με το ΑΠΣ του 2003 και του 2011 του μαθήματος της ΚΠΑ του δημοτικού- (Ε΄ τάξη) και για δε τους εκπαιδευτικούς που διδάσκουν κατά το τρέχον σχολικό έτος το γνωστικό αντικείμενο της ΚΠΑ της Ε΄ δημοτικού θα είναι η κοινωνική έρευνα με την μορφή της **μελέτης συζήτησης βάθους focus group**.

Α. Η Ανάλυση περιεχομένου λόγου:

Για να πραγματώσουμε την έρευνα μας ακολουθήσαμε την Ανάλυση Περιεχομένου λόγου σχολικών εγχειριδίων με ποιοτικά και ποσοτικά χαρακτηριστικά. Η ανάλυση περιεχομένου, ποιοτική και ποσοτική, προέρχεται από την Κοινωνιολογία και την Επικοινωνιολογία, αποτελεί έως τώρα την κύρια μέθοδο έρευνας του περιεχομένου των σχολικών βιβλίων (Μπονίδης Κ., 2004:7). Η ανάλυση περιεχομένου είναι τριών ειδών:

- α) λεξιλογική ανάλυση, β) φραστική ανάλυση και γ) θεματική ή σημασιολογική ανάλυση.

Στην παρούσα εργασία ακολούθησα την περίπτωση α και γ, δηλαδή την λεξικολογική ανάλυση περιεχομένου και την θεματική ή σημασιολογική ανάλυση περιεχομένου. Συγκεκριμένα α) λεξιολογική ανάλυση, στην οποία οι λέξεις, όροι, σύμβολα κλπ., διακρίνονται και ταξινομούνται σε προκαθορισμένες κατηγορίες, αφού προηγουμένως έχουν οριστεί τα κλειδιά (όροι) της ανάλυσης. Η επιλογή των συγκεκριμένων όρων ως ενοτήτων ανάλυσης πραγματοποιείται σε συσχέτιση με τον σκοπό της έρευνας. Έτσι, οι λέξεις-σύμβολα τοποθετούνται ως τίτλοι κατηγοριών ενός καταλόγου, ώστε να διευκολυνθεί η ταξινόμηση, αλλά συνήθως ο τίτλος επιλέγεται με βάση το σημασιολογικό περιεχόμενο των όρων και το επίπεδο συμμετοχής τους στην επικοινωνία.

Η ανάλυση περιεχομένου με ποιοτικά στοιχεία είναι ποιοτική έρευνα. Η ποιοτική έρευνα στοχεύει στην εις βάθος διερεύνηση και κατανόηση των κοινωνικών φαινομένων.

B. Ομάδα εστίασης συζήτησης βάθους – focus group: Προκειμένου επιπλέον να υποστηρίξουμε την έρευνά μας, προβήκαμε στη χρήση ενός άλλου μεθοδολογικού ερευνητικού εργαλείου των κοινωνικών επιστημών την ομάδα συζήτησης εστίασης βάθους- focus group. Η Συνέντευξη βάθους ανήκει στις ομαδικές συνεντεύξεις και ομάδες εστίασης που ενδείκνυνται και επικουρούν έρευνες ποσοτικές και ποιοτικές, όπως η Ανάλυση περιεχομένου σχολικού βιβλίου που επιλέξαμε να ασχοληθούμε στην έρευνα μας. Σύμφωνα και με τους Γουβιά και Βρυωνίδη 2015ⁱ, η Συνέντευξη Βάθους- Ομαδική συνέντευξη και Ομάδες εστίασης ανήκει στις Μεθόδους και τεχνικές συλλογής ποιοτικών δεδομένων.

Η κατηγοριοποίηση για Λεξιλογική- Ανάλυσης Περιεχομένου λόγου είναι:

Με βάση την έρευνά μας που εξετάσαμε το βιβλίο της ΚΠΑ Ε΄ δημοτικού, από τη σκοπιά της λεξιλογικής ανάλυσης περιεχομένου, κατηγοριοποιήσαμε τις λέξεις/ έννοιες του σε τέσσερις (4) μεγάλες κατηγορίες ανάλογα με την ουσία της σκοποθεσίας τους πάνω στην πολύπλευρη ανάπτυξη γνωσιακή, ψυχοκινητική και συναισθηματική των παιδιών. Άρα εξετάσαμε κείνες τις λέξεις/έννοιες που προσφέρουν στο γνωστικό τομέα **A. (Γνώσεις), σε κείνες που προσφέρουν καλλιέργεια κοινωνικών, επικοινωνιακών πολυδεξιοτήτων **B. (Δεξιότητες)**, σε κείνες που μεταλαμπαδεύουν **Γ. (Αξίες)** πανανθρώπινες και τέλος **Δ. (Στάσεις)** σε κείνες που στοχεύουν στην αλλαγή στάσεων και συμπεριφορών που θα επέλθουν μετά την όλη εκπαιδευτική διαδικασία με εποικοδομητικό τρόπο.**

Συνοπτικά: A. (Γνώσεις), B. (Δεξιότητες), Γ. (Αξίες), Δ. (Στάσεις).

Επιλέξαμε να προβούμε σε αυτή την κατηγοριοποίηση, διότι από επιστημονικής απόψεως οι στόχοι των Αναλυτικών Προγραμμάτων αναφέρονται και διακρίνονται ανάλογα με το περιεχόμενό τους σε γνώσεις, δεξιότητες, στάσεις και αξίες.

Αναλυτικά σχετικά με τα ερευνητικά ερωτήματα (1), (2) και (3) υποστηρίζουμε τα γενικά συμπεράσματά μας κατά την Α. λεξιλογική έρευνά μας με την μέθοδο της ανάλυσης περιεχομένου λόγου του σχολικού βιβλίου της ΚΠΑ Ε΄ δημοτικού καταμετρήσουμε τις έννοιες/λέξεις που πλαισιώνουν την εκπαιδευτική διαδικασία της κομβικής έννοιας «πολίτης» και «πολιτεία», οι οποίες είναι εξήντα τέσσερις (64) λέξεις/όροι. Υποδιαιρούνται δε

σύμφωνα με την κατηγοριοποίηση των στόχων της ΚΠΑ σε τέσσερις (4) λεξιλογικές κατηγορίες που αφορούν: Α. Γνώσεις, Β. Δεξιότητες, Γ. Αξίες και Δ. Στάσεις.

Η κατηγοριοποίηση για τη Θεματική/Σημασιολογική - Ανάλυση Περιεχομένου λόγου είναι: Κατά την Β. Σημασιολογική έρευνάς μας με την μέθοδο της ανάλυσης περιεχομένου λόγου του σχολικού βιβλίου οι θεματικές –σημασιολογικές κατηγορίες που χωρίζεται το σχολικό βιβλίο ΚΠΑ Ε΄ δημοτικού είναι οι εξής:

Στο σχολικό βιβλίο της Κ.Π.Α. Ε΄ δημοτικού Οι θεματικές κατηγορίες σημασιολογικής ανάλυσης ποσοτικά αναλύονται ως εξής:

Στην 1η θεματική- κατηγορία σημασιολογική Ενότητα Α΄: Είμαστε όλοι Πολίτες, (σελ. 7 έως και 45), δηλαδή εκτείνεται σε τριάντα οκτώ (38) σελίδες.

2η θεματική- κατηγορία σημασιολογική ενότητα Β΄: Έχουμε δικαιώματα (σελίδες 45-60), δηλαδή εκτείνεται σε δεκαπέντε (15) σελίδες.

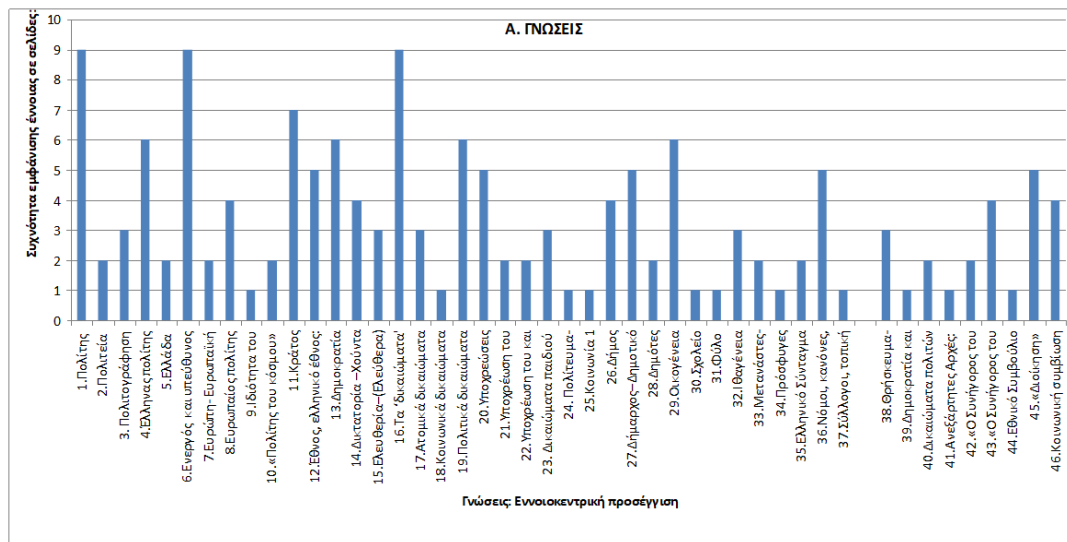
3η θεματική- κατηγορία σημασιολογική ενότητα: Ενότητα Γ΄: Ζούμε στη δημοκρατία (σελίδες 61-76),,, που εκτείνεται σε δεκαπέντε (15) σελίδες.

4η θεματική- κατηγορία σημασιολογική ενότητα: Ενότητα Δ΄ Συμμετέχουμε στη λήψη αποφάσεων (σελίδες 77-91), δηλαδή εκτείνεται σε δεκατέσσερις (14).

Α. Γνώσεις: (ενοιοκεντρική προσέγγιση)	
1.	Πολίτης
2.	πολιτεία
3.	Πολιτογράφηση
4.	Έλληνας πολίτης
5.	Ελλάδα
6.	ενεργός και υπεύθυνος πολίτης
7.	Ευρώπη- Ευρωπαϊκή Ένωση
8.	ευρωπαίος πολίτης
9.	ιδιότητα του ευρωπαίου πολίτη
10.	«πολίτης του κόσμου»
11.	κράτος
12.	Έθνος, ελληνικό έθνος
13.	δημοκρατία
14.	Δικτατορία –χούντα
15.	Ελευθερία – (ελεύθερα)
16.	τα δικαιώματα

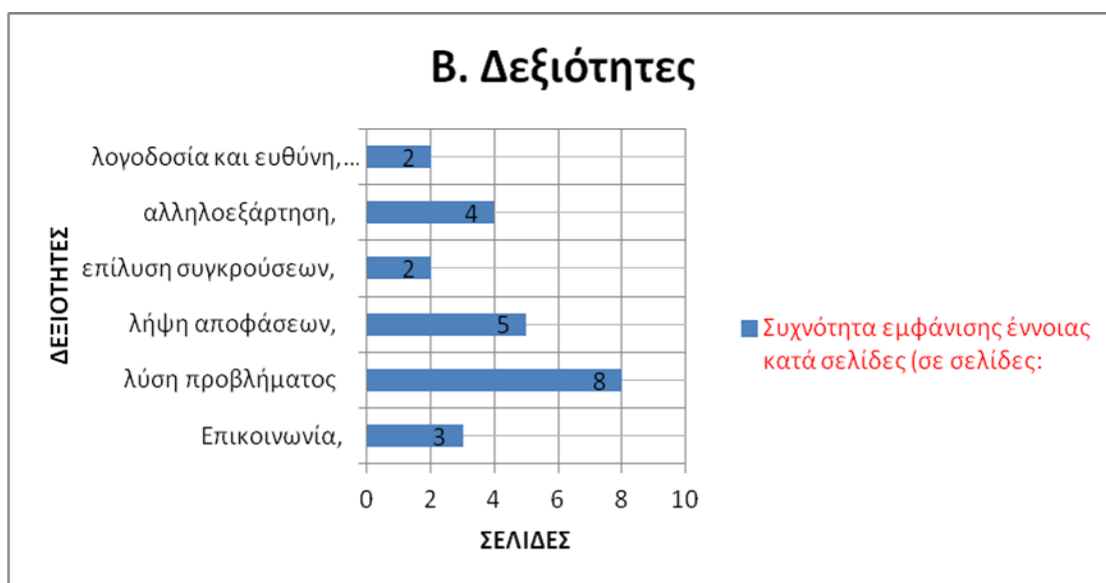
17.	. ατομικά δικαιώματα.
18.	κοινωνικά δικαιώματα
19.	πολιτικά δικαιώματα
20.	Υποχρεώσεις
21.	υποχρέωση του «εκλέγειν»
22.	υποχρέωση του «εκλέγεσθαι»
23.	Δικαιώματα παιδιού
24.	Πολίτευμα- πολιτεύματα
25.	κοινωνία
26.	δήμος
27.	Δήμαρχος – Δημοτικό Συμβούλιο- Δημοτικές αρχές
28.	Δημότες
29.	οικογένεια
30.	Σχολείο
31.	φύλο
32.	Ιθαγένεια
33.	Μετανάστες-αλλοδαποί
34.	πρόσφυγες
35.	Ελληνικό Σύνταγμα
36.	Νόμοι, κανόνες, νομοθετική εξουσία
37.	σύλλογοι, τοπική κοινωνία, δήμοι, πολιτικά κόμματα
38.	Θρήσκευμα- κοινωνικός ρόλος εκκλησίας
39.	Δημοκρατία και τρόπος λειτουργίας της
40.	δικαιώματα πολιτών και ομάδων
41.	Ανεξάρτητες Αρχές
42.	« Ο Συνήγορος του πολίτη»
43.	« Ο Συνήγορος του Παιδιού»
44.	Εθνικό Συμβούλιο Ραδιοτηλεόρασης (Ε.Σ.Ρ.)
45.	«Διοίκηση»
46.	κοινωνική συμβίωση
B. Δεξιότητες	

47.	Επικοινωνία,
48.	λύση προβλήματος
49.	λήψη αποφάσεων
50.	επίλυση συγκρούσεων
51.	αλληλεξάρτηση
52.	λογοδοσία και ευθύνη, (κανόνες...)
Γ. Αξίες	
54	ανθρώπινα δικαιώματα
55	ισότητα
56	δημοκρατία
57	Ελευθερία – (ελεύθερα)
58	Αξιοπρέπεια
59	Δικαιοσύνη
60	σεβασμός στο περιβάλλον
61	συμμετοχή. έννοια του «μέλους» μιας ομάδας
Δ. Στάσεις	
62	Άνοιγμα στον εαυτό και στους άλλους
63	αποδοχή πολιτισμικών διαφορών
64	σεβασμός στη διαφορετικότητα

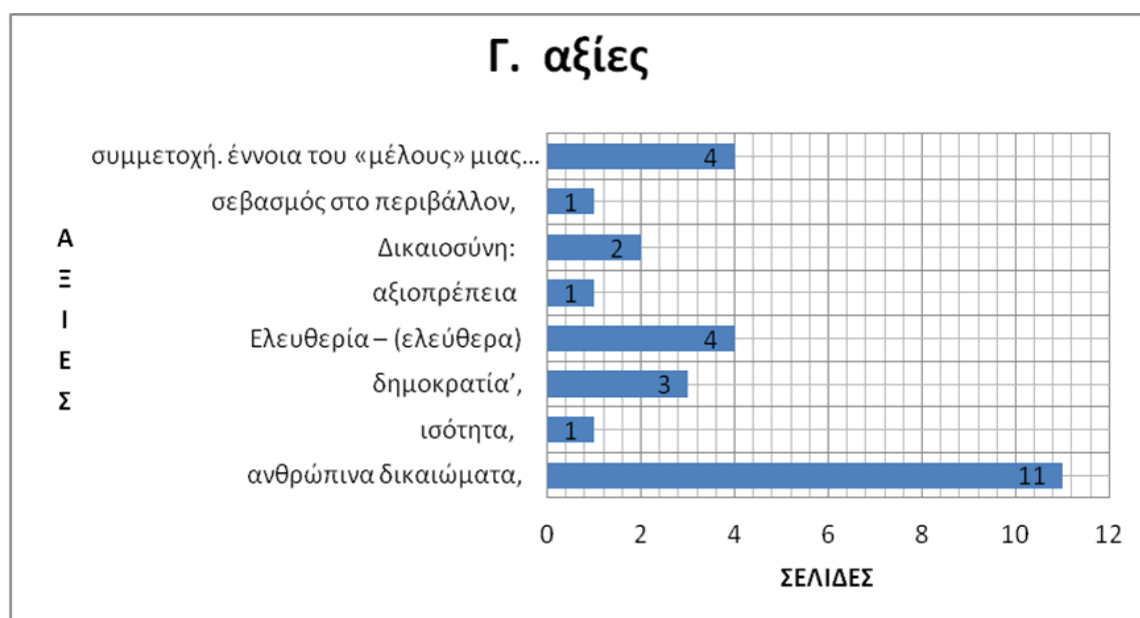
Β. Δεξιότητες: Η συχνότητα εμφάνισης έννοιας σε σελίδες:

- *Επικοινωνία: 3*
- *λύση προβλήματος : 8*
- *λήψη αποφάσεων: 5*
- *επίλυση συγκρούσεων: 2*
- *Αλληλεξάρτηση: 4*
- *λογοδοσία και ευθύνη, (κανόνες...): 2*

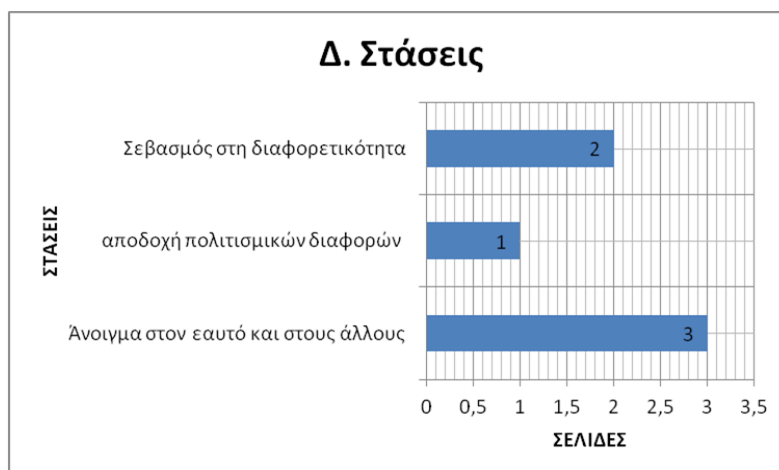
Γ. Αξίες: Η Συχνότητα εμφάνισης έννοιας σε σελίδες:

- *ανθρώπινα δικαιώματα: 11*
- *Ισότητα: 1*
- *Δημοκρατία: 3*
- *Ελευθερία – (ελεύθερα): 4*
- *Αξιοπρέπεια: 1*
- *Δικαιοσύνη: 2*
- *σεβασμός στο περιβάλλον, 1*
- *συμμετοχή. έννοια του «μέλους» μιας ομάδας: 4*

Δ. Στάσεις: Η Συχνότητα εμφάνισης έννοιας σε σελίδες

- *Άνοιγμα στον εαυτό και στους άλλους: 3*
- *αποδοχή πολιτισμικών διαφορών: 1*
- *σεβασμός στη διαφορετικότητα: 2*

Γενικά συμπεράσματα:

Το μάθημα της Κ.Π.Α., όπως προβλέπεται και από το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών της ΚΠΑ του δημοτικού (ΦΕΚ 303/304-13/3/2003, τ. Β'), διδάσκεται με το εκπαιδευτικό υλικό βιβλίο μαθητή Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής Ε' δημοτικού και εκπαιδευτικό λογισμικό ΚΠΑ Ε'-Στ' δημοτικού. Με την εκπαίδευση στην Κ.Π.Α οι μαθητές και μαθήτριες με συστηματικό τρόπο κατανοούν την έννοια πολίτης και τις διαδικασίες της πολιτειότητας, τους ρόλους, τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους ως πολιτών.

Επίσης συμπεραίνουμε ότι και το ΠΣ του 2011 προτείνει για την εκπαίδευση της ιδιότητας του πολίτη- ενεργού πολίτη ως κατάλληλες τις βιωματικές μεθόδους διδασκαλίας, όπως η μέθοδος των σχεδίων εργασίας, η έρευνα πεδίου και η μελέτη περίπτωσης. Η σημασία της έννοιας της ιδιότητας του πολίτη – ενεργού πολίτη οριοθετείται από αξίες όπως: δημοκρατία, σεβασμός στα ανθρώπινα δικαιώματα, ανοχή, αλληλεγγύη, συμμετοχή και σεβασμός στη φύση.

Καταγράφονται αναφορές στα σχολικά εγχειρίδια της ΚΠΑ της Ε' τάξης του Δημοτικού (ΟΕΔΒ 2006) στις έννοιες «πολίτης», «πόλης» και Ενεργός (δράση), υπεύθυνος (στάσεις, αξίες) και ενημερωμένος πολίτης της Ελλάδας, της Ευρώπης, του Κόσμου, Πολίτης με εθνική και ευρωπαϊκή ταυτότητα, Πολιτειότητα με σεβασμό στη διαφορετικότητα και στην πολυπολιτισμικότητα.

Κατά την εκπαιδευτική διαδικασία του μαθήματος της ΚΠΑ Ε' δημοτικού παρουσιάζονται στους μαθητές και μαθήτριες οι έννοιες πολίτης και πολιτειότητα με παιδαγωγικό τρόπο μέσα από συνεργατικού τύπου ομαδικές εργασίες, σχέδια εργασίας, ομαδικές συζητήσεις στην τάξη, ασκήσεις πολλαπλής επιλογής, συμπλήρωσης, αντιστοίχισης, ελεύθερης ανάπτυξης, μελέτη περίπτωσης σύγχρονων κοινωνικών, πολιτειακών και οικονομικών θεμάτων. Παρέχεται η δυνατότητα να αποκτήσουν συμπεριφορές, στάσεις και αξίες εναρμονισμένες με μια υπεύθυνη και ενημερωμένη ιδιότητα του πολίτη, ώστε να οδηγηθούν στην κατανόηση του ρόλου, των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων τους μέσα από τα σχολικά εγχειρίδια της ΚΠΑ της Ε' τάξης του Δημοτικού (ΟΕΔΒ 2006).

Συμπεραίνουμε ότι το μάθημα της ΚΠΑ της Ε΄ δημοτικού σκοπό έχει την εκπαίδευση για την πολιτειότητα. Παιδαγωγεί με ελκυστικό παιδαγωγικό τρόπο και στοχοθετεί την πορεία του μαθητικού περιεχομένου στην κατεύθυνση πώς οι μαθητές και μαθήτριες με παιδαγωγικούς χειρισμούς. Να γνωρίσουν το ρόλο τους ως ενεργοί και υπεύθυνοι πολίτες. Να μελετήσουν, να γνωρίσουν και να έχουν επίγνωση/μεταγνώση των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεών τους. Να εκπαιδευτούν στην πολιτειακή Οργάνωση της Πολιτείας που ζουν και στη δημόσια διοίκηση. Τέλος, με απώτερο στόχο να δημιουργήσουν και να ζήσουν ως υπεύθυνοι και ενεργοί πολίτες σε μία κοινωνία, όπου οι ίδιοι θα λαμβάνουν αποφάσεις για τα κοινά ζητήματα, θέματα και προβλήματα που αφορούν τον εαυτό τους και τους άλλους.

Για την οικοδόμηση της έννοιας της ιδιότητας του πολίτη και την σύσταση της έννοιας πολιτειότητα μέσω της εκπαιδευτικής διαδικασίας της Κ.Π.Α. Ε΄ δημοτικού οι μαθητές και οι μαθήτριες προσεγγίζουν, γνωρίζουν και κατανοούν μέσα από την εκπαιδευτική διαδικασία με ομαδικές εργασίες τις έννοιες πολίτης, ευρωπαίος πολίτης και κοσμοπολίτης. Από την ενδεδειγμένη έρευνα μας κατά συγκρίσει πραγματοποιώντας ανάλυση περιεχομένου του ΑΠΣ του μαθήματος της ΚΠΑ Ε΄ δημοτικού του 2003 και 2011 και στην συνέχεια ανάλυση περιεχομένου του σχολικού βιβλίου συμπεραίνουμε ότι υλοποιούνται με επαρκή ανάπτυξη οι γνωστικοί στόχοι του ΑΠΣ του 2003, προκειμένου οι μαθητές και μαθήτριες οικοδομήσουν την έννοια «πολίτης». Συγκεκριμένα το ΑΠΣ αναφέρει την ορολογία εκπαίδευση για την ιδιότητα του πολίτη- πολιτειότητα. Οι μαθητές και μαθήτριες εκπαιδεύονται μέσα από τις 92 σελίδες του σχολικού βιβλίου της Κ.Π.Α. Ε΄ δημοτικού. ώστε να οικοδομήσουν την ιδιότητα του πολίτη. Ασχολούνται με τοπικά - δημοτικά προβλήματα, κυκλοφοριακό πρόβλημα, μεγάλα έργα κοινής ωφέλειας καθώς και παγκόσμια ζητήματα/προβλήματα (ιθαγένεια, μετανάστευση, λειψυδρία, ρύπανση, μόλυνση του πλανήτη κ.ά. Προβληματίζονται με μελέτη περιπτώσεων και βιωματική ενασχόλησή τους με σύγχρονα τοπικά και παγκόσμια ζητήματα. Με την διδασκαλία του μαθήματος της ΚΠΑ Ε΄ δημοτικού οι μαθητές και μαθήτριες αναπτύσσονται πνευματικά, ψυχολογικά και ηθικά σε θέματα κοινωνικής και πολιτικής ζωής.

Με την χρήση και αξιοποίηση του σχολικού βιβλίου της ΚΠΑ Ε΄ δημοτικού και του εκπαιδευτικού λογισμικού Κ.Π.Α. Ε΄- Στ΄ δημοτικού προωθείται η γνώση και η κατανόηση εννοιών κοινωνικών και πολιτικών όρων με οικουμενική και διαχρονική σημασία και αξία. Μέσω της διδασκαλίας της Κ.Π.Α. Ε΄ δημοτικού κατά την υλοποίηση της εκπαιδευτικής διαδικασίας οι μαθητές και μαθήτριες παρωθούνται από τους/τις εκπαιδευτικούς στην ανάπτυξη της κριτικής σκέψης, την επίλυση προβλημάτων κοινωνικού περιεχομένου και προβληματισμού και στην λήψη απόφασης σε μείζονα θέματα που αφορούν τα ανθρώπινα δικαιώματα, τα δικαιώματα των παιδιών, την ελευθερία, την ισότητα, το σεβασμό στην διαφορετικότητα, τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των πολιτών. Μέσω του μαθήματος της Κ.Π.Α. Ε΄ δημοτικού οι μαθητές και μαθήτριες αναπτύσσονται σε επίπεδο γνωστικό και σε θέματα κοινωνικών, επικοινωνιακών δεξιοτήτων απαραίτητων για την απόκτηση και εμπλουτισμό της γνώσης, της κατανόησης, της ενσυναίσθησης και της συμμετοχής τους ως υπεύθυνοι, ελεύθεροι και ενεργοί πολίτες, ενημερωμένοι για τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους στο κοινωνικό σύνολο, τοπικό και διεθνές.

Στην κατάκτηση των εννοιών πολίτης και πολιτειότητας προστίθεται η αξία του σχηματισμού και της ενίσχυσης της ατομικής, εθνικής και πολιτισμικής ταυτότητας των μαθητών και μαθητριών κατά την κοινωνική συμμετοχή τους σε διαφορετικές κοινωνικές ομάδες συνυφασμένης με την συνειδητοποίηση του σεβασμού της διαφορετικότητας, της ισότητας, της ετερότητας και του πλουραλισμού στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες. Επιπλέον με το μάθημα της Κ.Π.Α. Ε΄ δημοτικού κατά την εκπαιδευτική διαδικασία παρέχεται στους μαθητές και μαθήτριες η ανάπτυξη της εθνικής ελληνικής ταυτότητας και συνείδησης με βάση την εθνική και πολιτιστική μας κληρονομιά, σύμφωνα και με τις προδιαγραφές του ΑΠΣ της Κ.Π.Α Ε΄ δημοτικού.

Επίσης με το μάθημα της ΚΠΑ Ε΄ δημοτικού εμπλουτισμένο με την εκπαιδευτική διαδικασία των ομαδικών εργασιών ανάπτυξης και υλοποίησης των σχεδίων εργασίας που προτείνει το βιβλίο του εκπαιδευτικού και το ΑΣΠ της ΚΠΑ δημοτικού επιτυγχάνεται η προσέγγιση σύγχρονων θεμάτων κοινωνικού προβληματισμού, η ανάπτυξη της κριτικής σκέψης και η καλλιέργεια κοινωνικών και επικοινωνιακών δεξιοτήτων σχέσεων και κοινωνικής συνοχής, ατομικής ευθύνης και κοινωνικής αλληλεγγύης μεταξύ πλουραλιστικών και πολυεπίπεδων ομάδων. Κατά την εκπαιδευτική διαδικασία μέσω του μαθήματος της Κ.Π.Α. Ε΄ δημοτικού οι μαθητές και μαθήτριες αποκτούν γνώση και επαφή με την έννοια πολίτης μέσω της ένταξης σε κοινωνικές ομάδες, οικογένεια, γειτονιά, φίλοι σχολείο, κοινωνία. Κατανοούν με παιδαγωγικό τρόπο, με διάφορες εργασίες που προτείνει το βιβλίο και ένταξη σε ομάδες συζήτησης την έννοια της πολιτειότητας βάσει της αναγκαιότητας του *συμμετέχειν* και *ανήκειν* ελεύθερα, υπεύθυνα και ενεργά.

Μέσω της ιστορικής αναδρομής σε κοινωνικά και πολιτικά γεγονότα της πολιτικής ιστορίας του τόπου μας π.χ. δικτατορία, χούντα, μαθαίνουν και εξοικειώνονται με ιστορικά γεγονότα της τοπικής ιστορίας.

Με το μάθημα της Κ.Π.Α. Ε΄ δημοτικού οι μαθητές και μαθήτριες κατά την υλοποίηση της εκπαιδευτικής διαδικασίας αναπτύσσουν και κατανοούν την έννοια της πολιτειότητας με την ευαισθητοποίησή τους και την καλλιέργεια του πνεύματος συνεργασίας, αλληλεγγύης για την κάλυψη των βασικών αναγκών των ατόμων ως μελών ομάδων, κοινοτήτων, επίσης δε ευπαθών κοινωνικών ομάδων.

Στην κατάκτηση και ανάπτυξη της έννοιας της πολιτειότητας ξεκινώντας από την συμμετοχή στην λήψη απόφασης εντός της σχολικής τάξης και του ίδιου του σχολείου με την συμμετοχή όλων των εμπλεκόμενων στην εκπαιδευτική διαδικασία. Γίνεται εκτενής αναφορά ανελίσσόμενοι κλιμακωτά σε τοπικό επίπεδο με κοινωνική συμμετοχή στο εκλέγειν και εκλέγεσθαι στην τοπική αυτοδιοίκηση στα θέματα συμμετοχής των δημοτών στα κοινά της τοπικής κοινότητας.

Για την οικοδόμηση της έννοιας της ιδιότητας του πολίτη και την σύσταση της έννοιας πολιτειότητα μέσω της εκπαιδευτικής διαδικασίας της Κ.Π.Α. Ε΄ δημοτικού οι μαθητές και οι μαθήτριες κατανοούν τη σημασία της οργάνωσης των ατόμων σε κοινότητες και κοινωνικά

σύνολα και την αναγκαιότητα ύπαρξης κανόνων, νόμων και θεσμών πολιτικής οργάνωσης των ομάδων αυτών.

Οι μαθητές και οι μαθήτριες της Ε΄ δημοτικού με το μάθημα της Κ.Π.Α γνωρίζουν και κατανοούν τα δικαιώματα του πολίτη και των παιδιών και με υπεύθυνη και ενεργή στάση εξασκούνται στην άσκησή τους και στην εκπλήρωση ανάληψης των αντίστοιχων υποχρεώσεων των πολιτών.

Οι μαθητές και οι μαθήτριες της Ε΄ δημοτικού με το μάθημα της Κ.Π.Α γνωρίζουν και κατανοούν τα δικαιώματα του πολίτη και των παιδιών και με υπεύθυνη και ενεργή στάση εξασκούνται στην άσκησή τους και στην εκπλήρωση ανάληψης των αντίστοιχων υποχρεώσεων των πολιτών.

Με το μάθημα της ΚΠΑ η αγωγή για την πολιτειότητα και ωθεί τους μαθητές και μαθήτριες μέσω του βιβλίου της Κ.Π.Α Ε΄ δημοτικού, σύμφωνα με το ΑΠΣ του μαθήματος (2003) και το ΠΣ του 2011 στο σχηματισμό στάσεων υπευθυνότητας κατά την άσκηση των δικαιωμάτων τους ως πολίτες και απέναντι στην τήρηση των υποχρεώσεων τους. Το μάθημα της ΚΠΑ εμπλουσιώνεται από την πολυπολιτισμικότητα, το σεβασμό στην διαφορετικότητα την ανάπτυξη ενσυναίσθησης και θετικών στάσεων ζωής ως προς την πολυπολιτισμική σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα με το σεβασμό της ετερότητας.

Με το εκπαιδευτικό υλικό για την πολιτειακή εκπαίδευση αποκτούν οι μαθητές/-τριες πολιτική μόρφωση. Αναπτύσσουν συμπεριφορές και αξίες που χρειάζονται για να γίνουν υπεύθυνοι και ενεργοί πολίτες. Προωθείται η ενεργός συμμετοχή τους στη σχολική ζωή και στη ζωή της κοινότητας.

Συμπερασματικά, υπό τη σκοπιά των μετάδοσης των γνώσεων που αφορούν την ορολογία των εννοιών της Κ.Π.Α. συμπεραίνουμε ότι στην 1η κατηγοριοποίηση Α. (Γνώσεις) οι έννοιες /λέξεις που υποστηρίζουν την κομβική σημασίας και από ερευνητική σκοπιά έννοια «πολίτης»-«πολιτειότητα» είναι σαράντα επτά (47). Συνεπώς υλοποιούνται οι στόχοι του ΑΠΣ (2003 και 2011) που αποτελούν την σκοποθεία του γνωστικού τομέα των μαθητών και μαθητριών. Ειδικότερα, εδώ οι δύο κομβικές έννοιες πολίτης και πολιτειότητα υποστηρίζονται από το μέγιστο πλήθος λεξιλογικών και εννοιολογικών αναφορών λέξεων με υποκείμενη σημασία αυτών, όπως ενεργός πολίτης, ενεργού και υπεύθυνου πολίτη, πολιτεία, πολιτογράφηση, Έλληνας πολίτης, ευρωπαίος πολίτης, κοσμοπολίτης. Το νέο σχολικό βιβλίο της Κ.Π.Α. Ε΄ δημοτικού εισάγονται για πρώτη φορά οι έννοιες του ευρωπαίου πολίτη και του κοσμοπολίτη.

Οι εκπαιδευτικοί αξιοποιούν το σχολικό εγχειρίδιο της ΚΠΑ της Ε΄ δημοτικού, ώστε να δημιουργήσουν ενεργούς και υπεύθυνους πολίτες με βάση την ενημέρωση, την πληροφόρηση, την κριτική σκέψη, την ευαισθητοποίηση, τη συμμετοχή και τη δράση. Οι εκπαιδευτικοί ζητούν και προτείνουν το Υπουργείο Παιδείας να προβεί στην επικαιροποίηση των Αναλυτικών Προγραμμάτων Σπουδών και τη διασύνδεση τους με την βιωματική δράση των μαθητών στο πλαίσιο της σχολικής ζωής. Προτείνουν την σύνδεση θεωρίας και πράξης εντός του σχολικού ωραρίου. Η εκπαιδευτική πράξη να ενισχυθεί με την πρακτική μέσα από βιωματικές

δραστηριότητες, διεξαγωγή ερευνών, συνθετικών εργασιών τύπου σχεδίων εργασίας με την γενική υποστήριξη και πλαισίωση ενός ανοιχτού curriculum.

Περαίνουμε η ερευνητική εργασία αυτή με την ευχή να αποτελέσει έναυσμα ενδιαφέροντος για περισσότερη ερευνητική προσπάθεια μέσα στην επιστημονική κοινότητα.

Να αξιοποιηθεί κατάλληλα, να μελετηθεί επαρκώς, να διασταυρωθούν τα αποτελέσματα της και να ερευνηθούν τα συμπεράσματα της ως επέκεινα για το καλό της εκπαίδευσης των μαθητών μας στο πλαίσιο της κοινωνικής και πολιτικής αγωγής τους, ενός τόσο μείζονος σημασίας θέματος για την εκπαίδευση και για την ζωή τους.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ανδρούσου Α., Ασκούνη Ν., (επιμ.), (2011), Πολιτισμική ετερότητα και ανθρώπινα δικαιώματα Προκλήσεις για την εκπαίδευση, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2011.

Αντωνάκου Αικ., (2008), Η διαμόρφωση της πολιτικής κουλτούρας στην Ελλάδα: Ο τύπος του έλληνα πολίτη, Διπλωματική εργασία: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, ΤΜΗΜΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ, Ενιαίο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών Εκπαίδευση, Ανθρώπινα Δικαιώματα και Κοινωνικές Διακρίσεις, ΜΑΘΗΜΑ: ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΘΕΣΜΟΙ ΚΑΙ ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ, ΔΙΔΑΣΚΟΥΣΑ: Εύη Ζαμπέτα.

Γουβιάς Δ., (2014) Πανεπιστημιακές σημειώσεις –διαλέξεις για τη θεματική ενότητα «Εκπαίδευση και Φύλα», Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών «Φύλα και νέα εκπαιδευτικά και εργασιακά προβάλλοντα στην Κ.ΤΠ. Ρόδος 2013-2014.

Γουβιάς Δ., Βρυωνίδη Μ. (2015), Συνεντεύξεις Βάθους- Ομαδικές συνεντεύξεις και Ομάδες εστίασης, Βασικό κείμενο Μελέτης Συνεδρίας, Συνεδρία 2η, Διδακτική Ενότητα 1η, «Μέθοδοι και Τεχνικές Συλλογής Ποιοτικών Δεδομένων». Πανεπιστήμιο Αιγαίου- (Ομάδα συγγραφής: Διονύσιος Γουβιάς, Πανεπιστήμιο Αιγαίου και Μάριος Βρυωνίδης, Ευρωπαϊκό Πανεπιστήμιο Κύπρου) -Προγράμματα Δια Βίου Μάθησης. 2013-2014. Δαμανάκης Μ., (1990), Διδακτική της Πολιτικής Αγωγής, Επιστημονική Επετηρίδα του Παιδαγωγικού Τμήματος Δ.Ε. Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Canivez P., (2000), Ποια αγωγή για τον πολίτη; (μτφρ. Α. Σκουρολιάκου), Αθήνα: Scripta.

DELANTY, G., (2007), European Citizenship: A Critical Assessment, Citizenship Studies, 11 (1), 2007, p. 64.

Dubrulle Mark, (2006), άρθρο –εισήγηση, Πολιτιστικές ταυτότητες και ιδιότητα του Ευρωπαίου πολίτη σε μια διευρυνόμενη ΕΕ, αναρτημένο στο www.europecultures.org, Κέρκυρα, 21 Ιουλίου 2006, (τελευταία ενημέρωση Μάρτιος 2012)

Δεληγιάννη-Κουϊμτζή Β., (1998), Γυναίκες και Ιδιότητα του Πολίτη, εκδ. ΒΑΝΙΑΣ, 1998, σ. 11

Ενεργός πολίτης και εκπαίδευση. εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2008, σ. 305.

- Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών (Δ.Ε.Π.Π.Σ) και ΑΝΑΛΥΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΠΟΥΔΩΝ (Α.Π.Σ.) ΥΠΟΧΡΕΩΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ», Τόμος Α, ΥΠ.Ε.Π.Θ., Αθήνα, 2002.
- Dubrulle M, άρθρο –εισήγηση, Πολιτιστικές ταυτότητες και ιδιότητα του Ευρωπαίου πολίτη σε μια διευρυνόμενη ΕΕ, αναρτημένο στο www.europeofcultures.org, Κέρκυρα, 21 Ιουλίου 2006, (τελευταία ενημέρωση Μάρτιος 2012)
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή.(2000) Προς μια ευρωπαϊκή διάσταση εκπαίδευσης και ενεργού συμμετοχής του πολίτη, Λουξεμβούργο
- Haidar, A. H (1997). Prospective chemistry teachers' conceptions of the conservation of matter and related concepts. *Journal of Research in Science Teaching*, 34, 181-197, στο Πλέσσας Αθ. και Σπηλιωτοπούλου Β., 2010.
- Κανακίδου Ε., Παπαγιάννη Β., (2004), Από τον πολίτη του Έθνους στον Πολίτη του Κόσμου, Αθήνα: Τυπωθήτω, 2003. Καρακατσάνη Δ., Εκπαίδευση και πολιτική διαπαιδαγώγηση. Γνώσεις, αξίες, πρακτικές, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Καρακατσάνη Δ., (2004), Εκπαίδευση και πολιτική διαπαιδαγώγηση. Γνώσεις, αξίες, πρακτικές, Αθήνα: Μεταίχμιο 2004.
- Καρακατσάνη Δ., (2005), Στρατηγικές Πολιτικής Διαπαιδαγώγησης στην Εκπαίδευση και Επαναπροσδιορισμός του Ρόλου του Εκπαιδευτικού Εισήγηση στην ημερίδα «Ενεργοί Πολίτες και Εκπαίδευση» στο πλαίσιο των εκδηλώσεων του «Ευρωπαϊκού Έτους Ενεργών Πολιτών μέσω της Εκπαίδευσης», Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Πατρών, 12 Δεκεμβρίου 2005.
- Καράμπελα Μ. (2011)- εργασία με θέμα “Η ιδιότητα του πολίτη στο εκπαιδευτικό υλικό του μαθήματος της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής της Ε΄ δημοτικού». στο ΜΑΘΗΜΑ ΜΟΡΦΕΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΚΑΤΑΡΤΙΣΗΣ ΧΕΙΜΕΡΙΝΟ ΕΞΑΜΗΝΟ 2011-2012, ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: κ. ΓΟΥΒΙΑΣ Δ. Αθήνα, 2011.
- Καστοριάδης, Κ., (2008), Η ελληνική ιδιαιτερότητα, Τόμος Β΄, Η πόλις και οι νόμοι, εκδ. Κριτική, Αθήνα, 2008.
- Κονταξάκης Γ., Λαμπρινίδης Αντ., Περπιράκης Γ., Τζάννης Γ., «Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή»- Ε΄ δημοτικού, ΟΕΔΒ, Αθήνα 2000.
- Κονταξάκης Γ., Λαμπρινίδης Αντ., Περπιράκης Γ., Τζάννης Γ., «Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή» - Ε΄ δημοτικού, ΟΕΔΒ, Αθήνα 2000. (1985-2000)
- Κοντογιαννοπούλου-Πολυδωρίδη Γ. (επιμ.), (2002), Η Δημοκρατία, ο Πολίτης και οι «άλλοι», Αθήνα: Gutenberg 2005.
- Κοντογιαννοπούλου-Πολυδωρίδη Γ. (2005), Η Δημοκρατία Ο Πολίτης και οι “άλλοι” Πολιτισμική οικείωση της κοινωνικής και πολιτικής εκπαίδευσης, εκδ.Gutenberg, Αθήνα, 2005, σ.21.
- Κοντογιώργης Γ., (2003), Πολίτης και πόλις, έννοια και τυπολογία της «πολιτειότητας», εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2003.

Κοντογιώργη, Δ.,Γ. Πολίτης και πόλις. Έννοια και τυπολογία της ‘πολιτειότητας’, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2003, σελ. 236. (βλ. και Πολίτης και πόλις. Έννοια και τυπολογία της πολιτειότητας, άρθρο της Μαρίας Κενέ, παρουσίαση του βιβλίου του, αναρτημένο στο http://contogeorgis.blogspot.gr/2008/02/blog-post_2484.html).

Κοσσυβάκη Φ., Κριτική Επικοινωνιακή Διδασκαλία. Κριτική προσέγγιση της διδακτικής πράξης, Αθήνα, Gutenberg.

Κουλουμπαρίτη Αλ. (2011), «Ο σχεδιασμός των σχολικών βιβλίων της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής της Ε΄ και Στ΄ τάξης του Δημοτικού Σχολείου», ΙΕΠ, Ενημέρωση Σχολικών Συμβούλων Π.Ε. –ΥΠΠΘΠΟΑ, 2011, Αθήνα, υλικό σε μορφή power point, στην Ιστοσελίδα: Ψηφιακό σχολείο, τελευταία προσπέλαση 1-9-2014.

Κουτσελίνη, Μ. (2007). Εκπαίδευση για ανάπτυξη της πολιτότητας. Ενημερωτικό Δελτίο ΠΟΛΙΣ, 1, σελ.1

Μάραντος, Π.& Οικονόμου, Α., Αριστοτέλους «Πολιτικά»: Πόλη-πολίτης-πολιτική-πολίτευμα-πολιτικός. Ιδέες διαχρονικές και επίκαιρες, περ. Νέα Παιδεία, τχ.11, Αθήνα, 2004.

Μπονίδης Κ., (2004), Το περιεχόμενο του σχολικού βιβλίου ως αντικείμενο έρευνας, διαχρονική εξέταση της σχετικής έρευνας και μεθοδολογικές προσεγγίσεις., εκδ. Μεταίχιμο, Αθήνα. 2004.

¹ (βλ. Γουβιάς Δ., Βρυωνίδη Μ. (2015), Συνεντεύξεις Βάθους- Ομαδικές συνεντεύξεις και Ομάδες εστίασης, Βασικό κείμενο Μελέτης Συνεδρίας, Συνεδρία 2η, Διδακτική Ενότητα 1η, «Μέθοδοι και Τεχνικές Συλλογής Ποιοτικών Δεδομένων». Πανεπιστήμιο Αιγαίου- (Ομάδα συγγραφής: Διονύσιος Γουβιάς, Πανεπιστήμιο Αιγαίου και Μάριος Βρυωνίδης, Ευρωπαϊκό Πανεπιστήμιο Κύπρου) -Προγράμματα Δια Βίου Μάθησης. 2013-2014).